

Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

САДРЖАЈ

Норма

Душко Витас

Софтвер, хардвер... рансомвер! 1

Весна С. Николић

Епидемијски или епидемиолошки? . . . 10

Осветљавања

Александра Милосављевић

Зашто су нам емоџикони корисни? . . 14

Слободан Б. Новокмет

*Шта су љацац и јацац из израза
споља гладац а изнутра јадац? 22*

Сећање

Иван Клајн

Пљоснајте љисаје у мртвом мору . . . 31

Милорад Телебак

Ко није ни за шта, штај је за ништа . . 35

Мали савети 37

*Одлуке Одбора за стандардизацију
српског језика 40*

*Повеље Матице српске за неовање
српске језичке културе 43*

Писци о језику 66

УРЕДНИЦИ

Академик ИВАН КЛАЈН (1997–2005)
Др РАДА СТИЈОВИЋ (2014–)

УРЕДНИШТВО

Др РАДА СТИЈОВИЋ (главни и одговорни уредник)
Др НАТАША ВУЛОВИЋ ЕМОНТС
Др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
Др РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
Др ДУШКА КЛИКОВАЦ
Др ВЕСНА ЛОМПАР
Др АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ
Др МАТО ПИЖУРИЦА
Мр ОЛГА САБО

МИЛОРАД ТЕЛЕБАК

Академик МИЛОСАВ ТЕШИЋ

Језик данас

Адреса Уредништва: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1

Телефон: 021/420-199, лок. 265

Издавач: Матица српска

Цена: 200,00 динара

Технички секретар
Катарина Сунајко

Коректор
Тајјана Пивнички Дринић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Корице

Оскар Шпефан

Компјутерски слог
Владимир Вайић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Језик данас на интернету:
www.maticasrpska.org.rs/jezik-danas
e-mail: ksunajko@maticasrpska.org.rs

Рукописи се не враћају

Министарство културе и информисања Републике Србије
помогло је штампање овог гласила Матице српске

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

808

ЈЕЗИК данас : гласило Матице српске за културу усмене и писане речи / главни и одговорни уредник Рада Стијовић. – 1997, бр. 1-2005, бр. 21/22 ; Н. с. Год. 1 (10), бр. 1/2 (2014)– . – Нови Сад : Матица српска, 1997–. – 24 cm

Тромесечно.

ISSN 0354-9720 = Језик данас
COBISS.SR-ID 126253063

ШТА СУ ГЛАДАЦ И ЈАДАЦ ИЗ ИЗРАЗА СПОЉА ГЛАДАЦ А ИЗНУТРА ЈАДАЦ?

Често ћемо чути да се израз *сїоља гладац а изнуїтра јадац* (или његова варијанта *сїреда гладац а осїтраї(а) јадац*) употребљава за некога или нешто што споља изгледа лепо, сјајно, углачано, уредно, а изнутра је, заправо, труло, пропало, рђаво, неугледно и никакво.¹ У *Речнику срїскохрвайскої књижевної и народної језика САНУ* налазимо и пуну дефиницију овог израза под одредницом *гладац*, а то је: „нешто што је на изглед лепо и добро, а у ствари ружно и рђаво.” И у *Речнику срїскоїа језика* (издање из 2011), тзв. једнотомнику, под одредницом *гладац* стоји исти израз са сличном дефиницијом: „каже се кад је нешто на изглед лепо и добро, а у ствари, у суштини ружно и рђаво.”

Један од примера употребе овог израза налазимо у роману Адама Прибићевића *Селјак* из 1936. године, забележен и у *Речнику САНУ*: „Често гладан човек мора ићи добро обучен: Споља гладац, а изнутра јадац”. Нешто новији пример бележимо са сајта www.rts.rs: „Нарциси – споља гладац, а унутра јадац. Да ли су нарциси [...] мање депресивни од других људи?” Контексти употребе упућују нас на то да значење овог израза може да се тумачи двојачко, односећи се, с једне стране, на нечији физички изглед, који испод привидног, па чак и лажног сјаја може да крије ружну позадину или пак, с друге стране, на проблематичне квалитете који се тичу сфере карактерног.

Али шта су, заправо, *гладац* и *јадац* којима упоређујемо то нешто лепо и добро, тј. лоше и рђаво?

Речник САНУ за одредницу *гладац* каже да је у питању „гиздавац, кицош”, дакле онај који воли да се дотерује, кити, кицоши, облачи по моди, тј. гизда. Једно од значењских реализација ове именице је и „сјај, блесак”, а и једно и друго значење можемо етимолошки да повежемо са глаголом *гладиїти*, који се у једној од семантичких реализација забележених у *Речнику САНУ* може односити управо на дотеривање, улепшавање нечега.

Речник срїскоїа језика (2011) као именичко бележи само значење „сјај, блесак”, али нуди и оно које се остварује у атрибутској служби – „уређен, дотеран; блистав” („У салону је све гладац”), слично као и *Речник срїско-*

¹ Као варијанта појављује се и израз *сїоља калај, а изнуїтра белај* у значењу „наизглед добро, лепо, а стварно рђаво, зло, ружно” (РСАНУ). У питању је варијанта познате латинске изреке *Foris Cato, intus Nero* – *Сїоља Каїон, изнуїтра Нерон*, „тј. споља поштен (пун врлина), изнутра непоштен и крвник” (в. Клалн–Шипка 2011, 94).

хрвајскоја књижевної језика, одакле је и преузет овај пример („Гости се понамештају у салону где је све гладац”, Пол. 1958).

Већи проблем и недоумицу имамо код именице *јагац*. Наиме, *Речник српскохрвајској књижевної и народної језика САНУ* за ту именицу нуди оно значење које је махом познато свима који су икада *ломили јагац*² или *чули за израз знам за јагац*, дакле у питању је: „ракљаста део грудног скелета код птица који се састоји из сраслих кључних, кобиличних костију.”³ Одатле се развило и значење нечега што представља непријатно или неугодно изненађење и сл., а *гобити јагац* значи „проћи без добитка, без користи.”⁴

Захваљујући овим дефиницијама, стиче се утисак и да је значење разматраног израза прозирно – споља је нешто сјајно и блиставо, уређено, као кицош који се накитио, нагиздао за прославу, а изнутра, његова суштина је непријатна, неугодна, тј. превара и подвала (семантичком упућивању на нешто што је негативне конотације донекле вероватно доприноси и то што именица *јагац* подсећа на именицу *јаг*, тј. на зло, беду, невољу и сл., иако се акценатски разликују и етимолошки нису повезане).⁵ Такође, дефиницију разматраног израза налазимо и под именицом *јагац* у *Речнику САНУ*, где се незнатно разликује од дефиниције код именице *џагац*, иако је суштина иста: „оно што се види то је лепо и добро, а што се не види то је врло лоше.”

Међутим, да ли су ове конотације и фонетско-творбена сличност с именицом *јаг* довољне да се „ракљаста део грудног скелета” и секундарна значења која су се развила у вези с тим (подвала, непријатно изненађење), доведу у непосредну везу са нечим што је физички ружно и рђаво, или одговор треба потражити донекле и у рими због које пар *џагац – јагац* делује смисаоно и метрички усаглашено? Одговор на ово питање можда пружају сама Вукова дела, његов *Српски рјечник* и *Српске народне њословице*.

Наиме, у *Српским народним њословицама* и *групим различним као оним у обичај узетим рјечима* (издање из 1900) овај израз забележен је на следећи начин:

5828: „С поља гладац а изнутра јадац (јаџац Д. П.)”

² *ломити јагац* етн. „закључивати с неким нарочиту опкладу у којој губи онај играч који из руке другог прими неки предмет, не сетивши се опкладе и не изговоривши израз ’знам за јадац’”.

³ У *Речнику косовско-мејхохиској дијалектја* Г. Елезовића дефиниција им. *јагац* односи се на подвалу („Удари му један добар јадац”) (Елезовић 1932). П. Скок каже да је у питању „balkanski turcizam perzijskog podrijetla (perz. sintagma yad äst »ima, postoji lomljenje« > tur. yades/t/ »kladiti se lomeći kokošju kost kao vile«, yadest gemigi) (Скок 1971–1974: 744).

⁴ У *Речнику САНУ* бележи се и израз *загајти, ударити јагац* (некоме) покр. „подвалити, преварити (некога), напакостити (некоме).”

⁵ У *Речнику САНУ* налазимо и одредницу *јагац* м нераспр. в. *јагник* (пример из речника *Српскохрвајској и немачкој језика* С. Ристића и Ј. Кангре).

И у *Речнику САНУ* је поред овог израза (под одредницом *џагац*)⁶ у загради забележена именица *јарац* као варијанта уз именицу *јагац*, док је у *Речнику српскохрватској књижевној језика* урађено обрнуто, као израз забележена је варијанта са именицом *јарац* (*сџоља, изван(а) џагац, а изнуџра јарац*), а именица *јагац* стављена је у заграду. Откуда ту *јарац* и како заиста гласи овај израз?

Иницијали Д. П. у загради поред именице *јарац* (тј. као њена исправка, допуна),⁷ у продужетку овог израза у Вуковим *Српским народним њословицама*, односе се на Димитрија Поповића (1814–1882), свештеника сомборске Светођурђевске цркве и једног од блиских Вукових сарадника, који му је, вероватно, и послао ову изреку у преписци коју су редовно водили. Димитрије Поповић је „скупљао и бележио народне песме и умотворине које је слао Вуку, прикупљао и претплатнике за Вукова издања и набављао му старе књиге и србуље”⁸, а Вук га је, једном приликом, навео као свог најдоследнијег поборника. Могуће је да је израз који је Димитрије Поповић послао гласио *сџоља џагац а изнуџра јарац*, а да је, превидом или штампарском грешком, испрва забележен као *сџоља џагац а изнуџра јагац*.

Одредница *џагац* у другом издању Вуковог *Српској рјечника* (допуњено издање из 1899) потврђује ову сумњу. Ту стоји:

гџадац, гџаца *m* [vide кицош] мјесто *џагаоница* у овој пословици:
Споља *џагац* а изнутра *јарац* [*јагац*. Вук, Пословице].

Да је можда у питању штампарска грешка говори нам и дефиниција одреднице *џагац* у *Рјечнику хрватскога или српскога језика*, чији одломак преносимо:

GLADAC, *glaca, m, postaje od gladiti nastavkom њсџ. – Drugo -a. (= њ) ostaje samo u nom. sing. i u acc. kad je jednak nominativu i u gen. pl. gladaca; u ostalijem padežima d se pred s (ili č) ne чује. а) човјек који се глadi, види gladionica, gladun. – u posloviци i u Vukovu rječniku s dodatkom da стоји мјеште gladionica u оној пословици. S поља gladac а изнутра jarac (štamпарском griješkом jadac). (Kad је што на очима лијеро, а u себи неваљало). Nar. posl. vuk 292 [...]*

Дакле, осим варијанте која нам је свима позната, овај израз изворно гласи *сџоља џагац, а изнуџра јарац*. Онда бисмо га семантички интерпретирали на следећи начин – споља, дакле, *џагац*, кицош, гиздавац, неко ко се уређу-

⁶ Пун израз гласи: *сџоља (сџрега) џагац а изнуџра (осџрај) јагац (јарац)* „нешто што је на изглед лепо и добро, а у ствари ружно и рђаво”.

⁷ Ауторка популарног језичког блога amarilisonline.com, која такође разматра ово питање, каже да је у питању исправка.

⁸ <https://www.ravnoplov.rs/somborski-tragovi-vukove-stule/>

је, лицка, гизда, а унутра, скривено, *јарац*, дакле неко ко је ружан, неугледан. Није необично да се у српском језику и култури метафорично пресликавање на релацији животиња → човек примарно односи на физички изглед – у случају именице *јарац* на негативну перцепцију физичког изгледа јарца (в. Новокмет 2020: 202), а да се, затим, са конкретнијих, спољашњих особина, може пренети и на нечије негативне карактерне црте.⁹ Секундарно значење одреднице *јарац* из *Речника САНУ* управо нам то показује:

јарац ... 2. фиг. погрд. **а.** човек који брагом личи на јарца (*1а*),
ружан, неугледан човек.

Такође, познато нам је и да се изразом *сѝари јарац* погрдно назива „матори похотљивац, женскарош” (РСАНУ) и сл.¹⁰ Тако би у семантичкој опозицији стајали, заправо, кицош и ружан, неугледан човек. Такође, у збирци Владана Арсенијевића скраја 19. века, која се користи као један од извора за *Речник САНУ*, налазимо пример овог израза забележеног у облику са именицом *јарац* и контекст који упућује само на физички изглед: „Напријед гладац, а страг јарац [...] рече се за женско чељаде, које се не ишчешља, него само спријед мало заглади (Хрв., Арс.)”

Друго тумачење може да нам понуди дефиниција израза у Вуковим *Српским народним њословицама*. Ту се као значење бележи: „Кад је што на очима лијепо, а у себи неваљало.” Ако бисмо уместо варијанте с им. *јагац* анализирали ону с им. *јарац*, онда нам се отвара могућност тумачења у кључу психичке карактеризације човека – нешто је споља лепо, тј. добро и морално, а изнутра, тј. „у себи”, покварено, зло, рђаво, опако, неваљало, као што бисмо, у повишеном афективном тону, некоме погрдно рекли да је *јарац њокварени*.¹¹ Тако се, иначе, тумачи и латински пандан овог израза – *сѝоља Кайѝон*, а

⁹ У обзир свакако треба узети и симболику јарца у хришћанској, али и српској етнокултуролошкој традицији, где се испољава његова демонска природа и где се јавља као нечиста сила, ђаволско створење (в. СМ 2001: 272–273).

¹⁰ У српској традицији *јарац* се појављује и као симбол брачног неверства, а као једно од значења у *Речнику САНУ* бележи се – „муж кога жена вара, рогања.”

¹¹ На питање постављено члановима у језичкој групи на друштвеној мрежи Фејсбук *Свакој дана њо једно њравило из обласѝи језичке кулѝуре* како доживљавају човека за кога би се рекло *сѝоља глацац а изнуѝира јагац* одговори су били: 1) „лош човек”, 2) „лицемеран”, 3) „преварант”, 4) „намирисан, али смрди”, 5) „фин и углађен, али лоша особа која се не истиче неким посебним квалитетом”, 6) „комплексаш, љига, змија по нарави”, 7) „подмукао, дволичан”, 8) „јадан”, 9) „ништаван”, 10) „празан и шупаљ”, 11) „споља налицкан, сређен, дотеран, а испод одеће прљав, неокупан, наизглед фин, углађен, али кад га боље упознаш прост, неотесан”, 12) „поружни кад се смеје”, 13) „покварењак”, 14) „лажњак, намазан, јефтин”, 15) „ко га не зна скупо би га платио”, 16) „Манипулативан. Онај ко је љубазан и опходи се пријатељски ... а кад му се приближиш ... откријеш особу неморалну”, 17) „превртљив, јадник, глумац”, итд.

изнуџира *Нерон*, тј. споља поштен, а изнутра непоштен, крвник. Међутим, премда је овакво тумачење могуће, њега проблематизује први део овог израза – *кад је циџо на очима* („на изглед”, „оно што се види”) *лијејо* – упућујући на то да се ради о перцептивно спознатљивим, физичким карактеристикама. Уистину, крајњи (метафорички) циљ може бити да се неко, ако се израз односи на особу, представи као морално и карактерно („у себи” или „у суштини”, „оно што се не види”) искварен (чак некултуран, неотесан, прост и сл.), иако је споља леп и блистав (по познатој појмовној метафори **МОРАЛНА ЧИСТОЋА ЈЕ ЧИСТОТА**).¹²

Постоји, дакле, могућност да овај израз два века употребљавамо онако како му испрва није било суђено у српској култури и традицији и да разлог томе може бити колико штампарска грешка толико и снага и утисак коју има ритмичко-мелодијски пар *џлагац – јагац*. Међутим, данас је сасвим прихватљиво сматрати ова два израза варијантама, а варијанта са им. *јагац* свакако је однела превагу. Иако није сасвим сигурно да именици *јагац* изворно није било место у овом изразу, она се ту сасвим добро уклапа, не само захваљујући рими са им. *џлагац* већ и значењима која упућују на превару, подвалу, тј. непријатно изненађење.

И з в о р и :

- Вук Стефановић Караџић. *Срџске народне џословице и груџе различне као оне у обичај узетџе ријечи*. Биоград: Српска краљевска државна штампарија, 1900.
- Вук Стефановић Караџић. *Срџски рјечник: истџумачен њемачкијем и латџинскијем ријечима*, 3. (државно) изд., исправљено и умножено. У Биограду: Штампарија Краљевине Србије, 1898.
- Глиша Елезовић. *Речник косовско-меџохискоџ дијалекџа*. Св. 1, [А–Њ]. Београд: Српска краљевска академија, 1932.
- Иван Клајн, Милан Шипка. *Сџирани изрази и изреке*. Нови Сад: Прометеј, 2011.
- Речник срџскоџа језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Речник срџскохрватџскоџ књџжевноџ и народноџ језика*. Књ. I–XXI. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 1959–2019.
- Речник срџскохрватџскоџа књџжевноџ језика*. Књ. I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Рјечџник хрватскога или српскога језика*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

¹² Израз се данас најчешће користи у ситуацијама када је нешто упечатљиво и лепо у визуелном смислу, док је оно што се не види рђаво, нпр. на интернет порталима могуће је наћи примере употребе овог израза за стамбене јединице у новоградњи које се налазе у модерним зградама, а изнутра крију многе пропусте, као што је јефтин паркет, лоша изолација и сл.

Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Веб - с а ј т о в и :

<https://www.rts.rs>

<https://www.ravnoplov.rs/>

<https://amarilisonline.com/>

Л и т е р а т у р а :

НОВОКМЕТ 2020: Слободан Новокмет. *Називи животиња у српском језику – семантичка и линвокултуролошка анализа*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

СМ 2001: *Словенска митологија – енциклопедијски речник*, ред. С. Толстој, Љ. Раденковић. Београд: Zepet book world.

Слободан Б. Новокмет

Институт за српски језик САНУ, Београд

slobodan.novokmet@isj.sanu.ac.rs

